

## РОЗДІЛ 6

### ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

81'373.7=111=161.2(043.5)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.1.42>

#### ПРОЦЕСУАЛЬНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ДІЇ З КОМПОНЕНТОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕЖИВОЇ ПРИРОДИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

#### PROCEDURAL IDIOMS OF ACTION WITH THE COMPONENT DENOTING INORGANIC MATTER IN THE ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES

Запукляк І.М.,

*orcid.org/0000-0001-6998-7788**кандидат філологічних наук,**старший викладач кафедри теорії і практики перекладу  
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

Стаття присвячена дослідженню семантичних особливостей процесуальних фразеологізмів дії з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах. Матеріалом дослідження слугували 419 фразеологізмів англійської мови та 193 фразеологізми української мови, що мають у складі компонент на позначення неживої природи, дібрані методом суцільної вибірки з сучасних фразеологічних словників. Під час аналізу використано такі методи як метод суцільної вибірки, описовий метод, методи аналізу та синтезу, а також зіставний метод. Виділено і описано семантичні групи процесуальних фразеологізмів дії з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах. Виявлено, що процесуальні фразеологізми дії з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах належать як до ізоморфних семантичних груп, так і до аломорфної групи, що притаманна лише англійській мові. Це може пояснюватися відмінностями у картинах світу представників аналізованих лінгвоспільнот, які наділяють об'єкти неживої природи різними властивостями і характеристиками.

У результаті аналізу встановлено, що найчисленнішою семантичною групою процесуальних фразеологізмів дії з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах є група на позначення фізичної / трудової діяльності, що може зумовлюватися важливістю праці людини для добробуту всього суспільства. Досить численними є також семантичні групи аналізованих фразеологізмів на позначення мовлення та соціальної взаємодії, актуалізуючи як позитивне ставлення мовця до співрозмовника, чи ситуації, так і негативне ставлення.

Вагомий вплив на формування фразеологізмів англійської мови має острівне положення Великої Британії та мореплавство, що реалізується у використанні образів та лексичних компонентів, які непритаманні українським фразеологічним зворотам.

**Ключові слова:** фразеологізм, процесуальний фразеологізм, дієслівний фразеологізм, семантична група, ізоморфний, аломорфний.

The article dwells upon the semantic features of the procedural idioms of action with the component denoting inorganic matter in the English and Ukrainian Languages. The topicality of the article is stipulated by insufficient attention of the scientists to the contrastive researches of the procedural idioms in English and Ukrainian. The aim of the article is to define the semantic features of the procedural idioms with the component denoting inorganic matter. 419 English and 193 Ukrainian procedural idioms with the inorganic matter component are in the focus of the article. The research resorts to the following research methods: a continuous sampling method, methods of analysis and synthesis, as well as a descriptive method.

The results of the analysis show the existence of both isomorphic and allomorphic semantic groups, which exists only in one of the languages under consideration. The most numerous semantic group among the procedural idioms of action with the component denoting inorganic matter in the English and Ukrainian Languages denotes the performance of some action or an activity. It may be explained by the importance of the action efficiency of a single person for the welfare of the whole community. The largest groups present the hard work, the beginning of some activity and the successful performance of some action. Other quite numerous semantic groups denote ways of speaking and social interaction, which are also an important part of the human life. The idioms denoting negative attitude of the speaker to the addressee or the situation prevail in both languages, though the idioms denoting positive attitude also exist.

The geographical location of the British Isles as well as sea navigation have predetermined the existence of some idioms and the usage of some lexical components denoting inorganic matter that are not typical for the idioms of the Ukrainian language.

**Key words:** idiom, procedural idiom, verbal idiom, structural model, isomorphic, allomorphic.

**Постановка проблеми.** Зіставні дослідження далекоспоріднених мов посідають чільне місце серед сучасних лінгвістичних розвідок, оскільки зосереджують свою увагу на особливостях картин світу представників різних лінгвостільнот. Фразеологічні одиниці яскраво ілюструють уявлення, образи та стереотипи, істотні для носіїв цих мов. Попри значну кількість досліджень у царині фразеології, семантичні особливості процесуальних фразеологізмів з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах ще не ставали об'єктом окремого дослідження.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Сучасні лінгвістичні дослідження значною мірою зосереджують свої увагу на вивченні фразеологізмів певних видів. Структурні та семантичні особливості процесуальних фразеологізмів (далі ПФО) вже неодноразово привертала увагу дослідників. Зокрема В. М. Бойко та Л. Б. Давиденко досліджують ПФО у творах Марії Магіос [1], Д. Є. Ігнатенко описує дієслівні фразеологізми на позначення інтенсивності дії та стану [4], А. М. Троцюк аналізує структурно-семантичні особливості дієслівних фразеологічних одиниць із соматичним компонентом "hand" [9], Запухляк І.М досліджує структурні особливості дієслівних фразеологізмів з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах [3], Тарануха Т. В. зосереджується на семантиці та структурі дієслівних фразеологічних одиниць на позначення рис характеру людини в українській та німецькій мовах [7], а об'єктом дослідження Н. Ю. Тодорової слугують семантична та ідеографічна класифікації фразеологічних одиниць з компонентом на позначення зброї в англійській мові [8]. Однак ще жодна лінгвістична розвідка не була присвячена семантичним особливостям ПФО дії з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах.

**Мета статті** – дослідити семантичні особливості процесуальних фразеологізмів з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах.

**Об'єктом дослідження** є ПФО дії з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах.

**Предмет розвідки** – семантичні особливості ПФО дії з лексичним компонентом на позначення неживої природи в українській мові та в англійській мовах.

**Матеріалом** дослідження слугують 612 ПФО з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах, дібрані мето-

дом суцільної вибірки з сучасних фразеологічних словників (419 фразеологізмів англійської мови та 193 фразеологізми української мови).

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Фразеологізми як особливі одиниці мови відображають культурні особливості носіїв мови, актуалізуючи стереотипні уявлення про властивості певних об'єктів навколишнього середовища. Оточуючий світ віддзеркалюється у мові у вигляді лексичних компонентів, залучених до формування фразеологічних одиниць. Оскільки жива та нежива природа мала значний вплив на життя людей, видається закономірним існування значної кількості фразеологізмів з такими лексичними одиницями. Пропоноване лінгвістичне дослідження акцентує увагу саме на фразеологізмах з компонентом на позначення неживої природи. Згідно визначення Словника української мови «нежива природа – це: а) неорганічний світ; б) навчальний предмет, змістом якого є елементарні відомості про неорганічний світ» [6; т. 8, с. 7]. Відповідно «неорганічний – який не належить до живої природи; у якому відсутні життєві процеси» [6; т.5, с. 349], а «природа – органічний і неорганічний світ у всій сукупності і зв'язках, що є об'єктом людської діяльності й пізнання, все те, що не створене діяльністю людини; буття, матерія» [6; т. 8, с. 7].

Спираючись на твердження Ж. В. Краснобаєвої-Чорної, що саме дієслівні фразеологізми мають узагальнену процесуальну семантику [5; с. 65], та переконання А. П. Загнітка у тому, що «опозиція дієслів дії і дієслів стану пронизує всю граматичну систему мови» [2, с. 193] здійснено поділ процесуальних фразеологізмів з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах на ПФО дії та ПФО стану, що буде об'єктом іншої лінгвістичної розвідки.

А. П. Загнітко вказує, що «Поняття дії включає в себе семантичні ознаки активності, доцільності, каузативності, об'єктності, інструментальності» [2, с. 191]. До ПФО дії з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах дії належать фразеологізми, що мають значення активності та інтенції, тобто виражають значення цілеспрямованого виконання певної дії заради досягнення результату. У результаті дослідження було виділено такі семантичні групи процесуальних фразеологізмів: ПФО на позначення фізичної / трудової діяльності (4.1), ПФО на позначення мовлення (4.2), ПФО на позначення соціальної взаємодії (4.3), ПФО на позначення інтелектуальної діяльності (4.4), та ПФО на позначення фізіологічної дії (4. 5).

4.1 Найпродуктивнішою семантичною групою процесуальних фразеологізмів є вирази на позначення фізичної / трудової діяльності. Аналізована група нараховує 272 вирази англійської мови (64,92% ПФО дії англійської мови) та 90 українських висловів (46,63% ПФО дії української мови). Ці фразеологізми позначають певну дію, яку актант виконує для досягнення результату. Спільним для аналізованих мов є вираження важкої, надзвичайної роботи за допомогою виразів: англ. *move mountains* '1 досягнути надзвичайних результатів 2 робити все можливе', укр. *рухати гори / скелі* 'виконати велику, навіть неможливу роботу'. В уявленні носіїв обох мов гори постають як щось постійне, незмінне та нерухоме, тому рухати їх постає як неймовірне завдання, для виконання якого потрібні надзвичайні зусилля. Гора виступає також як символ чогось значного, істотного об'ємного: укр. *гору / гори труда витрудити* 'багато зробити; напрацюватися.' Інші ПФО, що позначають виконання важкого завдання в українській мові це: укр. *дістати зірки (з неба), дістати місяць (з неба)* та *діставати з дна морського*. Таким чином, в українській мові складне завдання пов'язане з чимось розташованим дуже високо (на небі), або навпаки дуже низько (на дні моря).

Підгрупа ПФО, що позначають успішно виконану діяльність налічують у українській мові 14 виразів, що становить 23,33% ПФО на позначення трудової діяльності. В англійській мові було виокремлено 25 фразеологізми (16,23% ПФО на позначення трудової діяльності), що також позначають вдало виконану роботу. Наприклад: англ. *get water from a flint* 'робити дивовижні речі' (досл. «добути воду з кременю»), *rain blue snow* 'зробити неможливе' (досл. «дощити синім снігом»), *cook with gas* 'швидко робити успіхи'. Фразеологізм англ. *get all the marbles* 'отримати винагороду, забрати всі призи' (досл. «отримати весь мармур») походить від гри, яка була популярною в Англії. Гравці грали у неї власними мармуровими кульками, а переможець забирав собі ті кульки, які виграв. Тобто, отримати весь мармур означало розтрити вщент суперників.

Уявлення про вдалий початок певної діяльності в аналізованих мовах відрізняється. В українській мові існує вислів: укр. *зламати лід* 'успішно щось розпочати'. Можливо, походження вислову пов'язане зі судноплаванням навесні, для успішного початку якого потрібно було зламати тонкий лід на водоймі. Можна припустити, що вираз англ. *be off the ground* 'успішно розпочати щось

робити' (досл. «відірватися від землі») є аналогією з польоту, на початку якого літак відривається від землі.

Значний вплив на формування англійських фразеологізмів мало острівне розташування Великобританії та важливість моря для їх мешканців. Це зокрема проявляється у таких висловах: англ. *lose not a tide* 'використати вдалий випадок, не втрачати нагоди' (досл. «не втрачати приплив»), *sail in troubled waters* 'скористатися важкою ситуацією'. Українські фразеологізми, що мають досить близьке значення, використовують дещо інші образи, наприклад: укр. *кувати залізо, поки гаряче* 'не марнувати даремно часу, поспішати користатися сприятливими обставинами' (образ оснований на праці коваля) *вудити рибу в каламутній воді* 'використовувати будь-які обставини'.

Аломофним компонентом на позначення природи в англійській мові є слово *lead*, що означає 'свинець'. Наприклад: *shake the lead out of your pants* 'почати щось робити, пришвидшити роботу'. Вага свинцю значно більша, ніж у заліза, тому позбавитися свинцю означає позбутися тягара, який заважає працювати. Вираз англ. *swing the lead* 'отримати легку роботу, уникнути важкого завдання' має морську етимологію. Глибину моря вимірювали за допомогою шматка свинцю, прив'язаного до мотузки. Якщо матрос отримував завдання виміряти глибину, що вважалося легким завданням, він уникав іншої, складнішої роботи.

В аналізованих мовах є ізоморфні уявлення щодо певних явищ. Наприклад, фразеологізми укр. *пливти проти води* та *пливти проти течії* означають 'діяти самостійно, всупереч установленим поглядам, зразкам і традиціям'. Досить близьке значення має вислів англ. *swim against the current* 'робити щось всупереч загальним поглядам'. Отже, в обох аналізованих мовах течія води виступає символом традиційного порядку, боротьба з яким є нелегким завданням.

Важка праця позначається такими фразеологізмами: англ. *work yourself into the ground* 'важко працювати, аж до хвороби чи виснаження', укр. *зрошувати потом землю* 'важко працювати, затрачувати чимало зусиль'. В обох фразеологізмах важка праця пов'язана з землею, однак земля актуалізує різні уявлення. Можна припустити, що в українському вислові згадується землеробство, оскільки воно було чи не найважчим заняттям. У англійському фразеологізмі земля символізує місце поховання, тобто мається на увазі «працювати настільки важко, що втрачаються всі сили, людина помирає і її ховають у землю».

Іншими прикладами ПФО на позначення фізичної дії можуть бути: англ. *head for the hills* 'швидко від'їжджати', *go to bed with the sun* 'рано лягти спати', *put salt on the tail of* 'впіймати когось', укр. *бити зорю* 'давати сигнал до сну або пробудження', *рвати (ногами) землю* 'дуже швидко бігти', *місити болото* 'їхати, ходити по розмитій дорозі, по бездоріжжю', *насіпати землі на груди* 'поховати померлого, здійснити похоронний обряд', *повергнути в прах* 'розбити, знищити' та інші.

4.2. Спілкування між людьми здавна відіграло важливу роль в житті суспільства. Тому не дивно, що семантична група ПФО на позначення мовлення є досить продуктивною в обох аналізованих мовах, нараховуючи 57 англійських виразів (13,6% ПФО дії англійської мови) та 41 український фразеологізм. (21,24% українських ПФО дії). Більшість фразеологізмів на позначення мовлення актуалізують негативне ставлення людей один до одного. Наприклад: англ. *rake over the coals* 'суворо сварити', *cast the first stone* 'першим критикувати', *dash cold water on something* 'казати, що людині щось не вдасться', укр. *кидати болотом* 'ганьбити, бруднити', *побивати камінням* 'засуджувати кого-небудь', *замулити очі* 'вводити в оману, дурити кого-небудь', *жбурляти камінці в город* 'зачіпати кого-небудь словами, ображати' та інші. Однак окремі фразеологізми позначають позитивні вчинки: наприклад, англ. *pour oil on troubled water* 'намагатись припинити суперечку', *find common ground* 'дійти згоди, домовитися', укр. *підняти до небес* 'надмірно вихвалити, розхвалювати кого-небудь'. Іншими ФО, що позначають мовлення є: англ. *take bread and salt* 'клястися', *throw dust in someone's eyes* 'наматися приховати правду', *air (one's) dirty laundry in public* 'обговорювати особисті справи на публіці', *air (one's) grievances* 'скаржитися', *answer by milestones* 'ухилитися від відповіді', укр. *додати солі* 'робити дотепнішим, гострішим, дошкульнішим, уїдливішим (про висловлювання)', *лити воду* 'говорити або писати неконкретно', *сипати зайцям солі під хвіст* 'марно погрожувати'.

4.3 ПФО на позначення соціальної взаємодії є другою за продуктивністю семантичною групою української мови. До цієї групи входять 42 українських фразеологізми (27,98% ПФО дії) та 42 вирази англійської мови (10,02% ПФО дії). Ці ФО позначають різноманітні способи взаємодії між людьми. Це може бути позитивне ставлення, наприклад: англ. *serve sth on a silver platter* 'забезпечувати чимось цінним безкоштовно, часто не заслужено', *draw dun out of the mire* 'допомогти

у скруті', *break the ice* 'намагатися подружитися з кимось', укр. *як камінь з душі одкотив* 'хтось допоміг кому-небудь у неприємному, скрутному і становищі', *прихилити сонце* 'зробити для кого-небудь все, навіть неможливе'. Проте переважна більшість фразеологізмів демонструє негативні вчинки людей один до одного. Наприклад: англ. *cut someone's water off* 'знищити когось', *give someone (the) air* 'порвати відносини з кимось (часто партнера у стосунках)', *crush under an iron heel* 'жорстоко ставитися до когось', *drag through the mire* 'залучити до якоїсь справи, що засуджується суспільством', *put grit in the machine* 'умисно перешкоджати комусь', *snow someone under (with something)* 'навантажувати когось роботою', укр. *вибити ґрунт з-під ніг* 'позбавляти кого-небудь упевненості, підтримки', *сидити на хліб та воду* 'карати кого-небудь голодом', *загнати у землю* 'прискорити, спричинити чийось смерть', *насіпати на хвіст солі* 'зробити кому-небудь щось неприємне, сильно досадити комусь'. Спільним в обох аналізованих мовах є уявлення про значні страждання, які порівнюються з фізичним болем, що виникає при потрапленні солі у рани: англ. *rub salt into someone's wound* 'навмисне збільшувати чийсь страждання' та укр. *сипати солі / сіль на рану* 'викликати тяжкі спомини, нагадуючи кому-небудь про те, що хвилює'. Можна припустити, що завданні страждання людина переживає болісно, тому більше фокусується на негативних вчинках, що завдають біль; ніж на позитивних, що й пояснює кількісну перевагу фразеологізмів на позначення негативної взаємодії між членами суспільства.

4.4 Найменш численною ізоморфною групою аналізованих мов є ПФО на позначення інтелектуальної дії. Англійські фразеологізми цієї групи значно переважають українські вислови, до групи належать 55 англійських фразеологізмів (12,62% ПФО дії англійської мови) та лише 8 українських виразів (4,15% ПФО дії української мови). Наприклад: англ. *sit on a gold mine* 'контролювати щось цінне чи потрібне', *draw a line in the sand* 'встановлювати межі чогось', *go against the stream* 'приймати власні рішення, не прислухаючись до думки більшості', *reach for the moon* 'встановлювати амбіційні цілі', *build in the air* 'планувати'. Незвичним є походження виразу англ. *find an elephant on the moon, що має значення* 'робити відкриття, яке виявляється нісенітницею, вважати щось правдою, що нею не являється'. У XVI столітті сер Пол Ніл оголосив, що побачив слона на Місяці в свій телескоп, довівши існування там життя. «Слоном» вияви-

Таблиця 1

**Процесуальні фразеологізми дії з компонентом на позначення неживої природи  
в англійській та українській мовах**

№	Вид ПФО дії	Англ. мова	Укр. мова
4.1.	ПФО на позначення фізичної / трудової діяльності	272 (64,92%)	90 (46,63%)
4.2.	ПФО на позначення мовлення	57 (13,6%)	41 (21,24%)
4.3	ПФО на позначення соціальної взаємодії	42 (10,02%)	54 (27,98%)
4.4	ПФО на позначення інтелектуальної дії	44 (10,5%)	8 (4,15%)
4.5	ПФО на позначення фізіологічної дії	4 (0,96%)	–
Разом		419 (100%)	193 (100%)

лася миша, яка залізла в телескоп і здохла, дозволивши вченому спостерігати «живих істот» на Місяці. Ілюстрацією українських висловів цієї групи можуть слугувати: укр. *прощупати ґрунт* 'з'ясувати, перевірити що-небудь', *гризти граніт науки* 'наполегливо оволодівати знаннями'. Як свідчать приклади, переважна кількість аналізованих фразеологізмів актуалізують різні уявлення про інтелектуальні дії. Єдиним спільним образом в обох мовах – це замки, які будують не на землі, а в повітрі, об'єкти, які здаються представникам обох лінгвостільнот нереальним та нездійсненним: англ. *build castles in the air* 'мріяти, будувати нездійсненні плани' (досл. «будувати замки в повітрі») та укр. *будувати надхмарні замки* 'придумувати нездійсненні, відірвані від життя плани'.

4.5 ПФО на позначення фізіологічної дії є аломорфною групою ПФО дії, притаманною лише англійській мові. Прикладами таких виразів є: англ. *moisten one's clay* 'випити', *cut the dust* 'випити алкогольний напій'.

Кількісний розподіл ПФО дії з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах проілюстрований у Таблиці 1.

Найпродуктивнішою групою ПФО дії в обох досліджуваних мовах є фразеологізми, що позначають фізичну / трудову діяльність. Оскільки саме діяльність людей, їх вчинки та спосіб дій впливають на суспільство, приносячи йому шкоду чи користь, видається логічним, що

саме такі дії найбільш представлені у мовленні. Взаємодія між людьми забезпечувала виживання людської популяції протягом тривалого часу, тому без спілкування неможливо уявити успішне функціонування суспільства. Мовлення як спосіб взаємодії також проявляється у фразеологізмах з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах. Попри кількісну перевагу ПФО на позначення мовлення англійської мови, відносна кількість українських виразів переважає їх. Фразеологізми, що актуалізують взаємодію між людьми в українській мові численніші, що може свідчити про більшу схильність до комунікації. Крім того, англійці славляться своєю стриманістю та повагою до особистого простору інших, що може також пояснювати меншу кількість ПФО, що вказують на відносини між людьми. Англійські ПФО на позначення інтелектуальної дії значно переважають українські вислови, вказуючи на схильність англійців використовувати компоненти неживої природи для опису та пояснення певних інтелектуальних дій. Непродуктивність групи фразеологізмів, які актуалізують певні фізіологічні дії може пояснюватись тим, що більшість таких процесів вказують на стан, а не представляють дію, яка цілеспрямовано виконується актантом.

Перспективними є дослідження ПФО стану з компонентом неживої природи в англійській та українській мовах.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Бойко В. М., Давиденко Л. Б. Процесуальні фразеологізми у творах Марії Матіос. Література та культура Полісся. Збірник наукових праць. Серія «Філологічні науки». Ніжин, 2018. № 10. С. 222-231.
2. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Морфологія. Донецьк: Дон ДУ, 1996. 437 с.
3. Запужляк І. М. Структурні особливості дієслівних фразеологізмів з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. Одеса, 2019. № 43. Т. 1. С. 147–151.
4. Ігнатенко Д. Є. Фразеологічні одиниці на позначення інтенсивності дії та стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах. дис ... канд. філол. наук: спец. 10.02.17. Вінниця, 2018. 257 с.
5. Краснобаєва-Чорна Ж. Фраземіка та фраземографія в сучасній лінгвопарадигмі : підручник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Вінниця, 2018. 200 с.
6. Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

7. Тарануха Т. В. Семантика та структура дієслівних фразеологічних одиниць на позначення рис характеру людини в українській та німецькій мовах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія* Одеса, 2022. № 55. С. 90–92.

8. Тодорова Н. Ю. Семантична та ідеографічна класифікації фразеологічних одиниць з компонентом на позначення зброї в англійській мові. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. № 1. Т 32 (71). Ч. 2. С. 208–212.

9. Троцюк А. М. Структурно-семантичні особливості дієслівних фразеологічних одиниць із соматичним компонентом "hand". *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: Філологічні науки*. Луцьк. 2010. Вип №9, С. 396-399.